

Pátrovics Péter

A lengyel nyelv

Általános ismeretek a lengyel nyelvről

A lengyel nyelv ortográfiájáról, hangsúlyáról és hangrendszeréről

A lengyel nyelv tipológiája és grammatikai rendszere

A lengyel nyelv szórendjéről dióhéjban

A lengyel nyelvjárásokról és nyelvtörténetről röviden

Általános tudnivalók a lengyel írásbeliség formálódásáról és nyelvemlékeiről

A lengyel nyelv tudományos kiműveléséről

Ajánló bibliográfia

Általános ismeretek a lengyel nyelvről

lengyel = **polski**, saját népnév: *Polak* 'lengyel ember', *Polka* 'lengyel nő', *Polacy* 'lengyelek'. A saját népnév, amely a legtöbb európai nyelvben a lengyel nyelv vagy népcsoport megnevezésére elterjedt (vö. or. *поляк, полька* 'palják' 'póljka', ném. *r. Pole/ e. Polin*, ang. *Pole* fr. *polonaise*, ol. *polacco*, sp. *polaco*) alapja egy kikövetkeztetett **poljane* 'síkföldiek', 'rétsági emberek' szó; a magyarban használatos *lengyel* név óorosz eredetű, a kikövetkeztetett **lędo* 'irtványföld' alapalakból származó **lędzianь-* 'pusztalakó' szóból, amely egyben törzsi elnevezésként is funkcionált. A magyarok valószínűsíthetően még a honfoglalás előtti időkben találkozhattak ezzel a szóval, amelynek használata később általánossá vált az egész ún. lechita nyelvcsoportha, pontosabban szólva később már csak a lengyelekre, azaz a nyugati szlávok ezen csoportjára vonatkoztatva. A keleti szláv és a nyugati szláv törzsek különválását, illetve a nyugati szláv nyelvek további differenciálódását a "Lech", a "Czech" és "Rus" vándorlásáról szóló monda dolgozza fel. Ennek tárgya, hogy a három testvér közül "Rus" előbb elmarad a másik két testvértől, "Lech" pedig megtalálja a fehér sas (lengyelül: *biały orzeł*) fészket, a mai *Gniezno* (vö. le. *gniazdo* 'fészek') környékén, amelyet jelként értékel, hogy ő is letelepedjen és államot alapítson. "Czech" azonban tovább vándorol.... Valószínűsíthetően a monda ősi formájában csak két testvér: Lech és Czech vándorlását tartalmazta, s a harmadiknak, Rusnak a neve csak a keleti szlávok (a kijevi Rusz)

megerősödésével került bele később a írtörténetbe. Gniezno nevének változatai kétségtelenné teszik, hogy alapszava a lengyel *gniazdo*, amely itt bizonyára átvitt értelemben szerepel. Kétségtelen, hogy a szó eredetileg egy katlanszerű bemélyedést vagy az államszervező *polan* törzs középpontját (értsd: központi települését) jelöli. Hiszen a poznani vajdaságban található *Gniezno* városka a lengyel államiság kialakulásában körülbelül olyan szerepet töltött be, mint a magyar államiság megteremtésében *Esztergom*. (Esztergom neve egyébiránt valószínűsíthetően szintén szláv eredetű: **Strěgomjъ* /vö. le. *Strzegom*, cseh: *Střehom*/ szlovák: *Ostrihom*, 'akit őriznek, akire vigyáznak'; bár létezik más elképzelés is, amely a szó eredetét bolgár-töröknek véli, ez utóbbi szerint 'börpáncél' lenne a szó valódi jelentése vö. Kiss, L. 1978: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 209.o.). A "fehér sas" motívuma pedig ma is megtalálható a lengyel államcímében. Ez mondhatni lengyel címer "totemállata". Olyasfajta jelkép tehát, mint a magyar turul, a kétfejű osztrák sas vagy mint a nyest (*kuna*) a szlovénokében, az oroszán a csehekében. A sor persze még szinte végeláthatatlanul folytatható...

A lengyel a Lengyel Köztársaság államnyelve, fejlett irodalmi nyelv, amely ezeréves múltra tekint vissza. A világon jelenleg csak 15 olyan nyelv van, amelyen legalább 50 millió ember beszél, és ebbe a csoportba a lengyel is beletartozik. Lengyelország lakosságának mintegy 98%-a, ami körülbelül 40 millió embert jelent (egy 2007-es felmérés szerint az ország lakossága összesen 38,576.000 fő) anyanyelveként beszéli a lengyelt, de jól beszéli ezt a nyelvet az ukrán, a fehérorosz és a német kisebbség is. Az anyaországon kívül mintegy 10 millió lengyel él, a legtöbben tengerentúl: az Egyesült Államokban vagy 8 millió, főleg Chicago és New York városokban, ezenkívül Kanadában és Ausztráliában is jelentős a lengyel kisebbség száma. És persze élnek lengyelek még hozzá nem is oly kevesen Dél-Amerikában is. 800 ezer a lengyelek száma Franciaországban, félmillió a Fehérorosz Köztársaságban, 300 ezer Ukrajnában, 250 ezer Litvániában és mintegy 100 ezer Oroszországban. Magyarországon is él lengyel kisebbség. Külön érdekesség, hogy a Miskolchoz közeli Istvánmajorban élő, sokáig szlovákként számontartott lengyel nyelvszigetnek többszáz éves múltja van, az ott élő emberek egy régi lengyel nyelvjárás örökösei és ápolói ma is (ld. Stefańczyk, Wiesław Tomasz 1992: *Z dziejów wychodźstwa chłopów polskich na Węgry. Istvánmajor Sytuacja językowa*. In: *Polono Hungarica. Nyelvészet - Irodalom - Történelem - Kultúrtörténet*, ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ, Budapest 82-85.o.).

A lengyel nyelv a szláv nyelvek nyugati ágának egyik tagja, s mint ilyen, rokonságban van a csehvel és a szlovákkal, legszorosabb kapcsolat azonban mégis a mai Német Szövetségi Köztársaság területén (Bautzen /Budyšin/, Cottbus /Chóšebuz/, Lübbenau /Lubnjew/, Weißwasser /Běla Woda/ környékén) beszélt szorbhoz (főként az alsószorbhoz), valamint az egykor az Elba mentén használt, de mára már kihalt polábhöz, a ma is élő kasubhoz és a szintén kihalt szlovincehez fűzi (e két utóbbit ma a lengyel nyelvjárásainak tekintik). Ez utóbbi nyelveket a szlavisták lechita nyelvcsoporthoz szokták említeni, a kasubot és a szlovincet pedig gyakran pomorán (vö. *Pomorze* - 'tengermellék' innen a német: *Pommern*) nyelveknek nevezik. Az persze hosszas viták tárgyát képezheti, hogy a kasub önálló szláv nyelv-e, vagy csupán a lengyel nyelvnek egy nyelvjárása, ma mindenesetre ez utóbbi a hivatalos álláspont. A kasubról történeti nézőpontból az mondható el, hogy kezdetben valószínűleg tényleg önálló nyelv lehetett, amely azonban ezt az önálló nyelvi létét fokozatosan feladta és a lengyelhez kezdett közeledni, míg ma már nem minden alap nélkül tartja számos nyelvész a kasubot a lengyel nyelv egyik dialektusának. (Tegyük hozzá: ma a kasub reneszánszát éli, sorra jelennek meg kasub nyelvű kiadványok, pl. énekeskönyvek, olvasókönyvek, sőt, a kasuboknak rendszeres folyóiratuk is van.) Egyébiránt arról, hogy mi, vagy mi nem számít egy nyelvnek általában mindig nyelven kívüli (történelmi, politikai) tényezők döntenek. Ezért mondhatta Max Weinreich találó bonmotjában, hogy: "A nyelv olyan dialektus, amelynek saját hadserege és flottája van." A nyelvek elhatárolásának problémája tulajdonképpen egy külön traktátum témája lehetne... (A kérdéstről bővebben általános szempontból I.Cseresnyési, László 2004: *Nyelvek és stratégiák*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 126-150.o., a lengyel vonatkozásában ld.: Dąbrowska, Anna 1998: *Język Polski*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 231-232.o.)

A lengyel nyelv ortográfiájáról, hangsúlyáról és hangrendszeréről

Az írásbeliség és irodalom a lengyelek közt akárcsak Magyarországon és a közép-európai térségben másutt is latin nyelven indult el. A lengyel nyelvű írásbeliség a csehhez képest később alakult ki, a kereszténység szintén csak XI. század óta gyökerezett meg. A hagyományosan a "szlávok apostolainak" tekintett két pap, Cirill és Metód tanításai pedig nem terjedtek el a lengyelek között. Az írásbeliség kialakulására a német, a XIV-XV. században pedig a cseh hatott serkentőleg. A lengyel helyesírása latin betűs, részint francia, de főképp a német hatása alatt fejlődött a középkortól kezdve. Így pl. a *v* hangot *w* jelöli (a német nyomdászok ajkán ugyanis a *v* által jelölt

hang az *f* által jelölttel lett volna egyenértékű, míg a *w*-nek ajkukon valósággal *v* hangértéke volt. Híven tükrözi ezt a mai német helyesírás is. Gondoljunk csak az ún. "fau vé" /v/ és a "duplavé" /w/ közötti különbségre a németben!) Ezért a *v* betű csak idegen szavakban vagy kifejezésekben fordul elő pl. *veto* 'vétó', *vivat* 'vivát', *volt* 'volt' . Az *sch* betűkapcsolat sokáig *s* hangértékben volt használatos, amint a mai németben is. Az elég nagyszámú összetett betű csak a mássalhangzók között maradt meg, a magánhangzók megkülönböztetésére való ún. diakritikus mellékjelek a Husz-féle cseh helyesírás reform hatására terjedtek el bizonyos módosításokkal (érdekes például az is, hogy számos latin betűvel író szláv nyelvtől eltérően a lengyel a *cs* vagy az *s* hang jelölésére ma nem kampót (hacsekot pl. *č, š*) hanem összetett betűket *cz, sz* használ, mint ahogy a *zs* hangot se *ž*-vel, hanem a betű fölé tett ponttal: *ż* jelöli.) A lengyel helyesírás és a lengyel betűk kapcsán egy magyar vonatkozásra is ki kell még térnünk. A vizsolyi biblia eredetijét, vagy akár a reprint kiadást figyelmesen szemlélőnek már amennyiben a lengyel betűket ismeri fel kell hogy tűnjön néhány lengyel betű használata pl. az *ę* [e] hangérékben vagy *cz* magyar [cs] hangértékben. Ennek magyarázata, hogy a Vizsolyban nyomtatott biblia tipográfusa, bizonyos Manskovit Bálint lengyel származású volt, aki a nyomdászmesterséget Krakóban tanulta, ahonnan néhány betűt is magával hozott. (A történetnek egyébként Tóth-Máté Miklós állít szép emléket "*Megszámlálta futásodat*" című regényében.)

Az első helyesírás szabályozás a XVI. sz. íróinak a körében született, amelyben bizonyára nem kis szerepe volt az egyre terjedő könyvnyomtatásnak is. 1827-től kezdve a tudományos akadémia (illetve ennek akkori elődje) 1936-ig több szabályzatba foglalja és módosítja a helyesírást. A ma is érvényesnek tekinthető helyesírás szabályzat 1956-ban kelt. Ez szabályozza a betűkapcsolatokat, a betűmódosításokat, a mellékjel-használatot, valamint legutóbbi változataiban néhány esetben az egybe- és különírás kérdéseire is kitér.

A lengyel irodalmi nyelvben a hangsúly állandó és az utolsó előtti szótagra esik, amit szakszóval (görögösen) "paroxitonikusnak", vagy (latinosan) "penultimának" nevezünk. Ennek hivatalos és ez okból nyilván mérvadónak tekinthető lengyel nyelvű megfogalmazása úgy hangzik, hogy: "*W przeważającej większości polskich słów akcent pada zazwyczaj na przedostatnią sylabę pojedynczego wyrazu*" azaz: A lengyel szavak döntő többségében a hangsúly az utolsó előtti szótagra esik. Ettől a szabálytól csak néhány idegen eredetű szó ('*fizyka, 'muzyka, uni'wersytet, aku'rat*), valamint a feltételes mód többes számú alakjainak esetében ezeknél ugyanis a hangsúly a szótón marad van eltérés. Ezen eltérések száma azonban elhanyagolható. A fenti példákban szereplő

első szavak (*'fizyka, 'muzyka*) például az iniciális, azaz az első szótagra eső (az iniciális hangsúly egyébiránt a nyugati szláv nyelvek körén belül a csehre és a szlovákra jellemző igazán), az utolsó szó (*aku'rat*), viszont az ultima (lengyelül: *ostatni*, tehát az utolsó szótagra eső) hangsúlynak lehet szemléletes példája.

A lengyel nyelv magánhangzórendszere viszonylag kevés tagból áll: *a, e, o, u, i, y*, két orrhangú magánhangzó, más szóval nazális van: az *ę* és az *ą*. Amint az látható, a lengyel helyesírás a magánhangzók orrhangúságát a betű alá helyezett ún. diakritikus jellel: "farkincával" jelöli, amelynek lengyel neve az azonos jelentésű *ogonek*, de amely ugyanakkor nemzetközi (tkp. spanyol eredetű francia szó) néven *cedille*-ként (ejtsd: szedijj) ismert. Erről tudni illik, hogy eredetileg a francia helyesírás egyik diakritikus jele. A /ç/ betű alá helyezett "farkinca" □ /ç/ a franciában ugyanis annak a jelzésére szolgál, hogy /ç/ az /a, o, u/ előtt is megőrizze az [s] hangértéket. A "farkincát" diakritikus mellékjelként persze használja a román és a török nyelv is. A románban például az /s/ □ /ş/ és a /t/ □ /ţ/ betű alá kerülhet "farkinca", előbbinek a románban [□], utóbbinak pedig [ts] hangértéke van. A törökben a /ç/ pedig [□□] hangértékkel bír. (Egyes vélemények szerint a lengyel diakritikus írásjelet (*ogonek*) sem formai, sem más szempontból nem helyes a francia *cedille*-el azonosítani.) A lengyelben az *ę*-vel és *ą*-val jelölt hangokat csak az ún. réshangok előtt, szóvégen és idegen szavakban ejtjük orrhangként, illetve néha a választékos kiejtésben. Legtöbbször azonban orális ejtésűek: *mięso* 'hús' ejtsd: *mjeⁿszo*, *wąs* 'bajusz' ejtsd: *voⁿsz*, *język* 'nyelv' ejtsd: *jeⁿzik*, *proszę* 'kérem' 'kérek' csak a választékos kiejtésben ejtjük *proseⁿ* -nek, a legtöbbször egyszerűen *prose* azaz a nazalitás (tehát az orrhangú ejtémód) a lengyelben (főként szóvégi helyzetben) visszaszorulóban van. Mégis, talán a lengyel nyelvnek ez a tulajdonsága és tagadhatatlan dallamossága szolgálhatott alapjául annak a mondásnak, mely szerint "ami a neolatin nyelvek közt a francia, az a szláv nyelvek között a lengyel." (Csupán érdekességként jegyezzük meg, hogy az olasznak a szláv nyelvek között a szerbet, illetve a horvátot "feleltetik meg" a gyakori *o* végződés miatt, mivel ezekben a nyelvekben a szláv *l* fonéma szóvégi helyzetben *o*-vá vokalizálódott.) A lengyelben az *i* az előtte álló mássalhangzó lágyságát jelöli, de ha utána még egy magánhangzó áll, akkor néma marad és szerepe kizárólag a megelőző mássalhangzó lágyságának jelölésére korlátozódik pl. *ni* 'sem' ejtsd: *nyi*, *nie* 'nem' ejtsd: *nye*. (Ez az ún. "i-szabály", amely megnevezés Varsányi Istvántól, a magyar-lengyel, illetve lengyel-magyar turista-, illetve kisszótár írójától és egyben szerkesztőjétől származik ld. Varsányi, I. 1963: Magyar-lengyel kisszótár. TERRA,

Budapest, 1966: Lengyel-magyar kyszótár, TERRA, Budapest, 1986: Magyar - lengyel Lengyel - magyar Útiszótár. Terra, Budapest "Kiejtési szabályok a lengyel nyelvben" vö. 13-16.o.)

Az "i-szabály képlete" az alábbi módon írható fel:

$C + i + C = c + i + x$ □ *cicha* 'csend'

$C + i + C = s + i + x$ □ *sito* 'szita, szűrő'

$C + i + C = n + i + x$ □ *nic* 'semmi(t)'

$C + i + C = dz + i + x$ □ *dzisiaj* 'ma'

$C + i + C = z + i + x$ □ *zima* 'tél'

$C + i + V = c + i + x$ □ *ciasto* 'tészta'

$C + i + V = s + i + x$ □ *siano* 'széna'

$C + i + V = n + i + x$ □ *nie* 'nem'

$C + i + V = dz + i + x$ □ *dziadek* 'nagyapa'

$C + i + V = z + i + x$ □ *ziarno* 'mag'

Hasonló "kapcsolódási szabály", hogy az /rz/ grafémával jelölt hang bizonyos hangkörnyezetben [□]-ként realizálódik, azaz hangértéke nagyjából a magyar /s/ grafémával jelzett fonéma hangértékének felel meg. (Azzal a meghagyással persze, hogy a magyarhoz képest a lengyel s- hang hátrább képzett.) Ez a szó belsejében végbemenő hasonulás (*asymilacja wewnątrzwyrazowa*) a lengyel nyelvoktatásban általában "ch, k, p, t, szabályként" ismert.

chrzan /ch/ + /rz/ = [□□□□]'torma'

krzak /k/ + /rz/ = [□□□□]'bokor'

przedplon /p/ + /rz/ = [p□□□□□□]'korai zöltség, primőr'

trzeba /t/ + /rz/ = [□□□□□]'kell'

Az *y* betűvel jelzett hangzó tartozik még a lengyel hangrendszerbe, amely a magyar fül számára körülbelül egy röviden ejtett *é* hanghoz hasonlítható. Szólni kell arról is, hogy a lengyel írásrendszerben az *o*-val jelölt hang némileg eltér a magyar *o*-tól és leginkább a magyar *a* és *o* egyfajta sajátos keverékére emlékeztet (valójában tkp. a kettő "közötti" hang).

A magánhangzók eredeti hosszúsága nem őrződött meg és nem alakult ki a hosszú és a rövid magánhangzók oppozíciója úgy mint pl. a cseh vagy a szlovák nyelvben. Az eredeti hosszú *o* maradványa ma az *ó* betű hangértékében, pl. *pokój* 'béke' ill. 'szoba' (ejtsd: *pokuj*) jut kifejezésre.

A lengyel mássalhangzógazdag nyelv, amely tulajdonsága a nyelvet nem ismerő laikus hallgatónak is azonnal feltűnik. A mássalhangzók kemény (jésítetlen) : lágy (jésített), illetve zöngés : zöngétlen sorozatra oszlanak. Fontos megjegyezni, hogy a *ć*, *ci/ń*, *ni/* magyar *ty*, illetve *ny* betűk által jelölt hangokkal való ejtése nem felel meg pontosan a lengyel hangértéknek. Jellemző a lengyel nyelvre a susogó-sziszegő réshangok hármassága. Eszerint tehát a lengyel *s* /írásban *sz/* és *sz* hangokon kívül /írásban *s*, tehát pont fordítva mint a magyarban, ezért ejtjük a város és egyszersmind az azonos nevű autómárka nevét *Warszawa* is kb. Varsavá-nak (!) / létezik még egy jésített típus is, amely a magyar hallgatóban selypes benyomást kelt: *ś*, *si/*, *ź*, *zi/* *ć*, *ci/*, *dź*, *dzi*.

Zöngétlen mássalhangzók: *p*, *pi-*, *f*, *fi*, *t*, *c*, *ć*, *s*, *ś*, *cz*, *sz*, *ch*, *chi-*, *k*, *ki-*

Zöngés mássalhangzók: *b*, *bi-*, *m*, *mi-*, *w*, *wi-*, *d*, *dz*, *dź*, *z*, *ź*, *n*, *ń*, **l*, *l*, *li-*, *dź-*, *ż*, (*rz*), *r*, *j*, *g*, *gi-*

Kemény mássalhangzók: *p*, *b*, *m*, *f*, *w*, *t*, *d*, *c*, *dz*, *s*, *z*, *n*, **l*, *l*, *cz*, *dź*, *sz*, *ź*, (*rz*), *r*, *ch*, *k*, *g*

Lágy mássalhangzók: *pi-*, *bi-*, *mi-*, *fi-*, *wi-*, *ć*, *dź*, *ś*, *ź*, *ń*, *li-*, *chi-*, *j*, *ki-*, *gi-*

*Fontos megjegyezni, hogy az *l*-betűvel jelölt hang félmagánhangzó (szaknyelven szólva szemivokális). Ez tulajdonképpen az ún. "kemény" *l* lengyel folytatója, a fonetikai átírásban [□] ma már azonban a lengyel nyelvterület legnagyobb részén nem szótagképző *u*-nak ejtik. (A fonetikai átírásban ezt az *u* alá tett kis hajlított vonallal, ún. grottával [u□] jelölik.) A másik ejtémód: [□] ma már a mérvadónak tekinthető, ún. színpadi kiejtésben sem kötelező sőt, már a második világháború után sem várták el kötelezően a színpadi kiejtésben. Szinte csak nyelvjárásokban létezik, s a köznyelvben meglehetősen avítnak hat. A betű hangértékéről és ejtémódjáról a gyakorlati tanácsok szintjén később még lesz szó. A zöngés mássalhangzók a szó végén mint a legtöbb szláv nyelvben zöngétlenné válnak, pl. *wóz* 'kocsi' 'szekér' ejtsd: *vusz*, *róg* 'szarv' 'sarok' ejtsd: *ruk*, *Kraków* 'Krakkó' ejtsd: *krakuf* Mivel a lengyel személy- és városnevek kiejtésében és átírásukban elég nagy zűrzavar uralkodik, így most röviden erről ejtenénk néhány szót, mintegy útbaigazításként.

A *c* betű hangértéke megegyező a magyarral, a *cz*-vel jelölt hang azonban *cs*-nek ejtendő éppúgy, mint a *ć* (ez utóbbi tulajdonképpen egy selypes *ty*) vagy az egyszerű *c* is, ha utána *i* következik. Tehát *Sienkiewicz* olvasandó: Senkjevics, *Noteć* (Netze) ejtsd: Notecs, *cień* 'árnyék' ejtsd: cseny. A lengyelek ajkán mindezek a *cz*-vel, *ć*-vel vagy *ci*-vel jelölt hangok más-más árnyalatot vesznek fel, mi azonban nem vétünk vele túl nagy hibát, ha mind egyformán ejtjük, s nem is követünk el olyan értelmetlenséget, mintha *Szienkievic*, *Notec* vagy *cien* szókat olvasnánk vagy mondanánk, ahogy ez néha sajnos hallható. A *d* betű hangértéke ugyanaz, mint a magyarban, hasonlóan a *dz*-hez. De már a *dź*-vel, illetve *dż*-vel jelölt hangokat, valamint a *dz*-t is ha utána *i* következik *dzs*-nek ejtjük pl. *Madziar* 'magyar' ejtsd: madzsar. Ennek a szónak egyébként némileg hasonló színezete van ahhoz, mintha magyarul egy lengyelt *polyáknak* vagy *poláknak* neveznék, tehát gyakran kissé pejoratív értelme van.

Az *l*-betű hangértéke tulajdonképpen azonos a magyar *l*-ével, az *ł* viszont, amelyről fentebb már volt szó, egy speciálisan lengyel hangot jelöl. Ez zöngés hang, amelynek kiejtésekor az ajkak egy pillanatra közelednek egymáshoz, de leggyakrabban nem válnak kerekké. Jelentősebb ajkakkerekítést csak akkor vehetünk észre, ha az *ł*-lel jelölt hang közvetlenül az *u* magánhangzóval együtt szerepel, pl. *kółko* 'kerék' ejtsd kb.: kuuko, *łódka* 'csónak' ejtsd kb.: uutka. Ilyesféle hangot ejtünk a magyar nyelvben a következő szavakban: autó, Európa, reuma, augusztus. Ha ez az ejtémód számunkra túl problematikus, nem követünk el nagy hibát, ha magyarosan kemény *l*-nek olvassuk, tehát ez esetben nem Mauopolszka, hanem Malopolszka (*Małopolska*). Hasonlóképpen *Lech Wałęsa* nevét is olvashatjuk nyugodtan így: Leh Valensza.

Az *n* ugyanaz, mint a magyarban, az *ń* pedig *ny*-nek ejtendő, tehát: *Poznań* ejtsd: Poznany. A lengyelben az *r* a magyar *r*-rel azonos hangot jelöl, az *rz* hangértéke azonban *zs*, kivétel, ha *p*, *t*, *k*, *ch* után következik. Ennek megfelelően tehát: *przed* 'elő', 'előtt' ejtsd: pset, *trzeba* 'kell' ejtsd: tseba, *krzak* 'bokor' ejtsd ksak, *chrzan* 'torma' ejtsd hsan, de *korzeń* 'gyökér' ejtsd: kozseny.

A mi *v*-vel jelölt hangunkat a lengyelben *w* jelöli, amelyet a nevek leírásánál mindig figyelembe kell venni. A *z* hangértéke szintén azonos a magyar *z*-ével, de a *ź* és a *ż* már *zs*-nek ejtendő, valamint maga az egyszerű *z* is, ha utána *i* következik, bár a lengyelek a *ź* és a *ż* esetében is megkülönböztetnek kiejtésbeli árnyalatokat.

Áttérve a magánhangzókra, a beszéd zenéjét a lengyelben nem az időmérték, hanem a hangsúly adja. Nem is találunk más ékezzettel ellátott betűt csak az *ó*-t, amelynek *o* amint erre már rámutattunk *u* a hangértéke. Tehát *Lwów* régies magyar nevén 'Ilyvó' vagy németesen 'Lemberg'

ejtsd: Lvuf, *Łódź* 'Lódz (város)' ejtsd kb.: Uutcs. (Fontos tudnivaló, hogy a lengyelek *-ski* és *-cki* végződésű nevei mindig *-i* vel írandók. A *-ski* és *-cki* végződésű (és melléknévi eredetű) családnevek női vezetéknevei mindig nőnemű, tehát *-a* végződést kapnak. Így pl. a *Sawicki* család női tagja *Sawicka* lesz.)

Különbőség van a már fentebb is említett lengyel orrhangok (szakszóval nazálisok), az *q* és az *ę* ejtésében is a hangkörnyezettől függően. A *b* és a *p* mássalhangzók előtt ezek a betűk *om*-nak, illetve *em*-nek olvasandók. Lesz tehát *sąd* 'bírótság' ejtsd: szont, *święty* 'szent' ejtsd kb.: svjenti, *węgiel* 'magyar férfi' ejtsd: vengjer, de *dąb* 'tölgy' ejtsd: domp, *sęp* 'keselyű' ejtsd: szemp.

A lengyel éppúgy, mint a magyar lelkiismeretesen kiolvas minden betűt úgy, ahogy az az ő helyesírása szerint írva van, azaz nem redukál. Tehát *Puck* város Puck-nak és nem Pukk-nak *Reymont*, a Nobel-díjas író neve Rejmont-nak és nem Römon-nak hangzik.

A lengyel nyelv tipológiája és grammatikai rendszere

A lengyel típusát tekintve ragozó nyelv hajlító sajátosságokkal. A lengyel mint a szláv nyelvek általában három nemet, úgy mint: hím- nő- és semlegesnem ismer, ami archaikus vonásnak tekinthető. Az alaktanban a szláv alapnyelvtől örökölt formagazdagság csak kevésbé egyszerűsödött. A főnevek ragozásában nem maradt meg a kettős szám kategóriája, az ún. dualis, ezek az alakok a mai lengyelben csak néhány szó esetében őrződtek meg, illetve bizonyos nyelvtani esetekben fordulnak elő, úgy mint választható formák pl. a *ręka* 'kéz' főnév többesszámú alakjában *ręce* 'kezek', az *oko* 'szem' és az *ucho* 'fül' főnevek többes száma ember és élőlény e testrészeit jelölve nem *oka* illetve *ucha* (ez lenne a szabályszerű) hanem *oczy* 'szemek' tkp. 'két szem' és *uszy* 'fülek' tkp. 'két fül'. Ugyanezen főnevek szabályos eszközhatározó esetű formái *oczami* 'szemekkel' *uszami* 'fülekkel' mellett megvannak az eredetileg kettős számú (ez egy *liczba podwójnanak* nevezett, a mai lengyel nyelvben már nem produktív kategória amely a mai irodalmi szláv nyelvek közül pl. a szlovénban maradt fenn) formák is: *oczyma*, *uszyma* 'u.a.'. Ugyanígy pl. a *pieć* (és rajta kívül még számos) számnévnek eszközhatározó esetben megvan a *pięciu* és az eredetileg a kettős számban használatos *pięcioma* alakja is. A lengyelben megmaradt mind a hét eset: az alany-, a birtokos, a részes, a tárgy-, az eszköz-, a helyhatározó és a megszólító. A lengyelben a "megszólító esetet" a lengyel leíró nyelvtan nem is igazán sorolja az esetek közé /forma/, mivel nem lehet rá (*kogo, co?/ kogo, czego?* típusú) kérdést feltenni. Már Henri Grappin is megjegyzi 1942-ben kiadott (!), francia

nyelven íródott lengyel nyelvtanában, hogy a lengyelben a "megszólító eset" (lat. *vocativus*) visszaszorulóban van. Ma is csak appellatív nyelvi panelekben használatos.

(A többes számban az eseti végződésekben jelentős egyszerűsödés ment végbe, a részes esetben az *-om*, az eszközesetben az *-ami*, a helyhatározó esetben az *-ach* végződés vált általánossá. A lengyel megkülönbözteti a hímnemű élőlényeket jelölő szavakat a többitől úgy, hogy ezek egyes számú tárgyesetű alakja a birtokos esetével egyezik meg. Ez érvényes néhány *-a* végű főnévre is, ha azok személyt jelölnek: pl. *sędzia* 'bíró' birtokos és tárgyesete *sędzięo*, de

ziemia 'föld' birtokos esete *ziemi*, tárgyesetű alakja viszont *ziemię*. Az igeragozásban mint a szláv nyelvek nyugati csoportjában általában nem maradtak meg a szláv egyszerű múlt idejű alakok, az ún. imperfectum és az aoristos. Ezek használata már a lengyel nyelvfejlődés korai szakaszában is igen ritka volt. Az egyetlen múlt időként a mai lengyelben az egykori perfectum alakjai használatosak. Ezek a múlt idejű összetett alakok, de a feltételes mód alakjai is akárcsak a szorbban, a lengyelben is összevonódtak a *być* 'lenni' segédige rövid alakjainak személyragjaival:

czytałem < *czytał* + *jeśm* 'olvastam' *czytałbym* < *czytał* + *bym* (eredetileg *bych*) 'olvasnék'. Létezik ugyan a lengyelben még egy összetett múlt idő, az ún. *czas zaprzeczły* (azaz régmúlt avagy plusquamperfectum) ezt azonban a mai beszélt nyelv már nem használja, csupán néhány kötött kifejezésben él tovább ez az alak. Igaz ugyan, hogy egyes XIX. századi íróknál gyakrabban találkozhatunk vele, de ott is leginkább csak stiláris eszközként használatos vö. Stieber, Z. 1979: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. PWN, Warszawa 237-239.o.)

A mai lengyel beszélt nyelv az oroszhoz hasonlóan már nem tesz különbséget a grammatikai szerkezet szintjén a feltételes mód jelen és múlt ideje között sem. Erre legtöbbször csupán a szövegösszefüggés, azaz a tágabb kontextus utal. Általános nyelvészeti szabályszerűség, hogyha egy nyelvből kiveszik a régmúlt idő, tehát a plusquamperfectum kategóriája, akkor ez általában maga után vonja a feltételes mód jelen és múlt ideje közötti különbség nivellálódását is.

A befejezettség - befejezetlenség (folyamatosság) kategóriája, szakszóval az aspektus a többi szláv nyelvhez hasonlóan igen fejlett és döntően morfológiai eszközökkel (igekötőkkel illetve képzőkkel) fejeződik ki. A laikus számára ez a szemlélődés szintjén úgy jelenik meg, hogy egy pl. magyar igei szónak a lengyelben két ige: egy folyamatos és egy befejezett felel(het) meg. Minthogy a magyarban az ilyen (értsd: aspektus-) jelentések kifejezése nem kötelező, és az ennek kifejezésére szolgáló eszközök korántsem olyan rendszeresek, mint a lengyelben, ennek a kategóriának a megértése / megragadása igencsak nehéz helyzet elé állítja a nyelvtanulót. A jövő időt a folyamatos

igéknél a főnévi igenévhez járuló *być* 'lenni' segédigével képezzük pl. *będzie czytać/ czytał/a/o* 'olvasni fog', befejezetteknél pedig az igekötős vagy a megfelelő képzős igealak jelen idejű személyragokkal ellátott formái eleve jövő idő jelentésűek pl. *napiszę* 'megírom'. A két jövő idő között az a különbség, hogy míg a folyamatos igével képzett, összetett azt jelöli, hogy v.ki a jövő egy szakaszában mivel lesz elfoglalva (a cselekvés eredményességének árnyalata nélkül), addig a befejezett igével képzett, egyszerű alak a jövőnek egy pontján biztosan bekövetkező, eredményes cselekvést jelöl pl. *będzie pisał list* kb. 'levelet fog írni (nem biztos, hogy befejezi)' □ □ *napisze list* 'megír egy levelet'.

Az aspektusról inkább mint lexiko-grammatikai (illetve, hogy mondattani) kategóriáról / fogalomról beszélhetünk persze a magyar nyelvben is. Lévéen azonban az aspektus a lengyel (és a szláv, no nem mintha nem létezne különbség az egyes szláv nyelvek aspektusok / (más, pl. orosz vagy szlovák nyelvben elterjedt terminus szerint ún. *videk*) használatának szabályai között (!) igerendszer egyik legjellemzőbb tulajdonsága. Érdemes tehát némi teret szentelni az összehasonlításnak. Tulajdonképpen csak a két nyelv közötti harmóniáról és diszharmóniáról beszélhetünk ebben esetben, hiszen az igeaspektus léte a magyar nyelvben ma már általánosan elfogadottnak tekinthető, főként Wacha Balázs munkásságának köszönhetően. Ez a megállapítás talán csak annyival egészíthető ki, hogy a magyar nyelvben a szláv nyelvekkel (a jelen esetben a lengyel) ellentétben általánosabb az aspektualitásnak az akcióminőség oldala felől történő megközelítése. "Az ige szemléletnek az akcióminőséggel való összefonódása annyira szoros, hogy egyes nyelvekben csak az egyiknek, másokban csak a másiknak a létezését ismerték el. A szláv nyelvek tudományára az aspektológiai megközelítésű leírás jellemző, a magyar nyelvtudományban inkább az akcióminőség szerinti különbségtevés terjedt el." - mondja Bokor József (In: Jászó, A. 1994: *A magyar nyelv könyve*. Trezor kiadó, Bp. 202. o.).

A fenti idézetből akár olyasvalami is kiolvasható, hogy a lengyel és a magyar nyelv az aspektus szempontjából lényegében azonosan viselkedik, s különbség csak abban van, hogy a lengyel, illetve a magyar leíró nyelvészeti hagyomány ezt a jelenséget más-más irányból közelíti meg. Ha a lengyel tankönyveket vagy szótárakat szemügyre vesszük, valóban az az érzésünk támadhat, hogy a lengyel aspektuspárok viszonylag könnyen megfeleltethetők a magyar alapigéből és annak igekötős származékából álló ige pároknak. Ezt a meggyőződésünket erősítheti például Stefańczyk Wiesław magyarok számára íródott lengyel nyelvtana: "*w języku węgierskim, cechującym się silnie rozwiniętą prefiksacją, można odnaleźć wiele analogicznych par czasownikowych, gdzie*

przedrostek nie zmienia znaczenia czasownika, lecz jedynie w nieco inny sposób umiejscawia je na deixis czasowej, np.: felejteni - elfelejteni, várni - megvárni, csinálni - megcsinálni. Innymi słowy - istnieją w języku węgierskim przedrostki czasownikowe, które w pewnym sensie wyrażają aspekt" - "a magyar nyelvben, amelyet igen fejlett igekötőrendszer jellemez, sok lengyelhez hasonló igepár található, amelyeknél az igekötő nem változtatja meg az ige lexikális jelentését, csak más időszerkezetet jelöl... Más szóval tehát a magyarban léteznek olyan igekötők, amelyek bizonyos értelemben aspektusjelentéseket fejeznek ki." (Stefańczyk, W. 1996: A mai lengyel nyelv leíró nyelvtana. I. rész. Alaktan. KLTE, Debrecen, 127.o.) Érdemes itt hivatkozni egy 1968-as kiadású lengyel nyelvkönyvre is, amelyben a lengyel igepárok mellett a magyar megfelelőik is szerepelnek:

Folyamatos cselekvés		Befejezett cselekvés		Folyamatos cselekvés		Befejezett cselekvés
<i>czytać</i>	-	<i>przeczytać</i>		<i>olvasni</i>	-	<i>elolvasni</i>
<i>czekać</i>	-	<i>poczekać</i>		<i>várni</i>	-	<i>megvárni</i>
<i>iść</i>	-	<i>pójść</i>		<i>menni</i>	-	<i>elmenni</i>
<i>kupować</i>	-	<i>kupić</i>		<i>wásárolni</i>	-	<i>megvásárolni</i>
<i>znajdować</i>	-	<i>znaleźć</i>		<i>találni</i>	-	<i>megtalálni</i>
<i>nosić</i>	-	<i>nieść</i>		<i>hordani</i>	-	<i>vinni</i>
<i>pomagać</i>	-	<i>pomóc</i>		<i>segíteni</i>	-	<i>megsegíteni</i>

(In: Kerényi - Szabó- Varsányi 1968: Lengyel nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 265.o.).

A fentiekhez azért több megjegyzés is kívánkozik: az első, hogy amint az látható, az említett tankönyvben a *nosić* - *nieść* igék aspektuspárként szerepelnek, jóllehet a lengyelben mindkét ige folyamatos szemléletű, hasonlóan ahhoz, ahogy a magyar *visz* - *hord* oppozíció is megmaradhat a folyamatos szemléleten belül: vö. *viszi a vizet az aratóknak* - *hordja a vizet az aratóknak*. A különbség közöttük abban áll, hogy amíg a *nosić* ige jelentésében irányvektort nem tartalmaz (s kifejezhet általános értelemben vett, de gyakorító cselekvést is), a *nieść* ige határozott irányú cselekvést jelöl. A két ige összekeverése a nyelvtanulóknál ma is gyakori (ld Bárkányi, T. 1984: A

lengyel igeaspektusok használatának néhány kérdése magyar anyanyelvűeknél.. In: A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól. 4. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest, 146. o.).

Más kérdés, hogy a lengyelben a két ige egy nagyobb akcióminőség szerinti igecsoport tagja, míg a magyar *visz - hord, megy - jár* szembenállások, legalábbis szinkrón tekintetben formai szempontból esetlegesebbek. Érdemes megfontolni azt is, hogy míg a magyarban esetenként a mondat egésze befolyással lehet az aspektusértékre, a lengyelben a *nosić - nieść* igék folyamatos aspektusértéke a mondattól független.

Nem érthetünk egyet azzal sem, hogy a lengyel *znajdować* (impf.) : *znaleźć* (pf.) aspektuspárnak a magyarban a *talál - megtalál* pár felel meg. A lengyelben ugyanis a *znajdować* : *znaleźć* egymásnak teljesértékű aspektuspartnerei, míg az említett magyar igék között lexikai jelentés tekintetében eltérés mutatkozik: a *talál* általában véletlenszerű eseményt jelöl, a *megtalál* azonban az esetek többségében egy tudatos cselekvés (a keresés) eredményes végét. Persze a *megtalál* igével kifejezhetünk véletlenszerű eseményt is: *teljesen véletlenül találtam meg egy rég elveszett kulcsot*. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar *talál - megtalál* oppozíciót nem elegendő a *talál*-ra vonatkoztatott véletlenszerűséggel jellemezni. Fontosabb kritérium ennél, hogy a *talál* tárgya nemspecifikus, a *megtalál* tárgya viszont specifikus (sokszor határozott avagy határozatlan, de e gy e d i). Ráadásul mindkét magyar ige befejezett, szerkezetük pedig pontszerű időszerkezet. A lengyel *znaleźć* megfelelője nemcsak a magyar *megtalál*, de a *talál* is lehet: "*Mam nadzieję, że z n a j d z i e s z d l a m n i e w o l n ą g o d z i n ę j u t r o p r z e d p o l u d n i e m ?*" - "*Remélem, t a l á l s z s z á m o m r a h o l n a p d é l e l ő t t e g y s z a b a d ó r á c s k á t*" (J. Andrzejewski, *Idzie skacząc po górach /Jó, hegyeken szökellve/ ford. Murányi Beatrix*). A "szóalak szintű megfeleltetés" ebben az esetben megegyezik azzal a modellel, amelyet Jászay a lengyelrel korreláló orosz *находить - найти* pár kapcsán bemutat:

znajdować (impf.)___

znaleźć (pf.) ___□□*talál* (pf.), *megtalál* (pf.)

(Jászay, L. - Tóth, L. 1987: Az orosz igeaspektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Budapest, :57.o.)

A lengyel *pomagać - pomóc* szemléletpárnak megfeleltetett magyar *segíteni - megsegíteni* sem teljesértékű partnerei egymásnak. A lengyel *pomóc* alakjait ugyanis igen ritkán fordíthatjuk a

magyar *megsegíteni* igével: *Zaraz ci pomogę - Mindjárt segíték neked/*megsegítlek*. A magyar segít esetében eleve különbséget kell tenni a *segít vkinek* és a *segít vkit* szerkezetet. Az utóbbi alapvetően folyamatos: *segíti a testvérét*, az előbbi neutrális: *segít rendet tartani, majd segíték kivinni a kukát, segítettem kivinni a kukát* (Pátrovics, P. 2000: *Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego*. In: *Polono-Hungarica* 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Bańcerowski, J. szerk. Budapest, 312.o.).

A fentieket figyelembe véve felmerül a kérdés, hogy a magyar simplex ige és annak igekötős származéka, valamint a lengyel prefixális párok közötti strukturális hasonlóság alkalmas kiindulópontja lehet-e a lengyel aspektusjelenség magyarázatának, jobb megértésének?

Nos, az kétségtelen, hogy bizonyos típusú igéknél a lengyel és a magyar szerkezetek között létezik analógia: *Janina g o t o w a l a mięso pól godziny. - Janina fél óráig fő z t e a húst.* vs.

Janina u g o t o w a l a mięso w ciągu pól godziny - Janina fél óra alatt m e g f ő z t e a húst. (Ez főként azokat az igéket érinti, amelyekről Pete István, magyar szlavista úgy vélekedik, hogy azok az egész mondat aspektusát meghatározzák, pl. *csinál-megcsinál, ír-megír, főz-megfőz, szárad-megszárad, magyaráz-megmagyaráz, olvas-elolvas* (Pete, I. 1994: *Mondataspektus vagy igeszemlélet?* In: *Mnyr./2*, 223.o.). Ugyanakkor ez a megfelelés, - ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről - csak részleges, mivel az igéknek csak bizonyos körére, és csak múlt időben érvényes.

Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a magyarban gyakran az igekötő a befejezett aspektustartalom hordozója, hiánya pedig sok esetben az ige folyamatosságára mutat. A magyar nyelvnek ez a tulajdonsága, és az a tény, hogy egyes alapigék és azok igekötős származékai a megfelelő szláv (lengyel) igepárokhoz hasonló típusú szerkezeteket alkotnak kiindulópont lehet bizonyos aspektuális oppozíciók megfeleltetésénél, főként ha meggondoljuk, hogy a lengyel és a magyar nyelv között bizonyos hasonlóság még a múltbeli ismétlődés és befejezettség kapcsolatának jelölésénél is fennáll.

Ugyanakkor nem helyes, ha ezt az analógiát általánosítjuk, mivel az csak bizonyos lengyel és magyar szerkezetek között létezik, s korántsem érvényes a lengyel és a magyar aspektusrendszer egészére.

A lényegét tekintve arról van itt szó, hogy a lengyel befejezett igéknek nincs összetett jövő idejük, a magyar megfelelőeknek lehet, illetve van, még ha ennek használata fakultatív is, illetve ha a magyar nyelvtanok nem egységes formában jellemzik is ezeket: meg fogja mondani, el fogja olvasni. Ebben, a befejezett értékű összetett jövő hiányában, vagy ha úgy tetszik lehetőségében áll lényegében az alapvető strukturális különbség. Nehezebb azonban különbségként vagy azonosságként elkönyvelni a következőket: a magyarban lehetséges, (még ha nem is túl gyakori) a (talán éppen) olvasni fogja a könyvet vs. el fogja olvasni a könyvet, illetve a (majd) olvassa a könyvet vs. elolvassa a könyvet szembenállás jövőre vonatkoztatott használata. A magyarban és a lengyelben tehát láthatólag nem esik egybe a lehetséges oppozíciók száma és szerkezete, de vannak hasonló vonások is.

Összegzésképpen tehát megállapítható, hogy a lengyel aspektusjelentések visszaadására szolgáló eszközök a magyarban lehetnek igekötők vagy egyes szuffixumok, amelyek azonban a lengyel aspektusjelentések tükröztetésére - amint azt láthattuk - csak bizonyos esetekben és csak korlátozott mértékben alkalmasak. Az aspektusjelentések kifejezésében jelentős szerepet játszanak a magyar nyelvben a szintaktikai eszközök is. Ilyennek minősül például az igekötő hangsúlyos helyzetű hátravetése a folyamatosság, vagy a hangsúlyos tárgy a perfektivitás jelölésére, de ezek szintén nem tekinthetők univerzálisnak. Végül a magyar nyelvben az aspektusjelentés kifejeződhet lexikai körülírással, határozókkal, de utalhat rá a tágabb kontextus is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az aspektusjelentés kifejezése a magyarban - a lengyel ellentétben - nem kötelező. Pátrovics, P. 2000: *Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego*. In: *Polono-Hungarica* 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Bańcerowski, J. Budapest, 311.o., erről még: Pátrovics, P.: *Az aspektus a lengyel és a magyar nyelvben: harmónia - disharmónia*. In: *Magyar Nyelv* XCIX. évf., 2003/1. 5665.o.), s az erre szolgáló eszközök nem rendszeresek, hanem sokszor alkalmi jellegűek, egyediek.

A lengyel nyelv szórendjéről dióhéjban

A lengyel szórend szabad (akárcsak a szláv nyelvekben általában), de nem tetszőleges. Alapja az egyenes: alany (S) □ állítmány (V) □ tárgy v. más bővítmény (O) sorrend. Egy tekintetben azonban a lengyel szórend mégis elüt a többi szláv nyelvtől: ti. abban, hogy az állandó tulajdonságot jelölő, ún. minősítő jelző bizonyára latin hatásra gyakran a jelzett szó mögé kerül,

különösen, ha a szónak több jelzője is van pl. *smaczny chleb razowy* 'finom rozskenyér', *Polskie Koleje Państwowe* 'lengyel államvasutak', *podmiejski pociąg elektryczny* □□ *elektryczny pociąg podmiejski* 'elektromos helyiérdekű vasút' □□ kb. ~ HÉV' Előbbiben tehát az a hangsúlyozott elem, hogy a vasúton közlekedő vonat *elektromos meghajtással működik*, utóbbiban viszont az, hogy *helyiérdekű*. Ugyanez a dolog az *aktor komiczny* □□ *komiczny aktor* kifejezéseknél is jelentkezik. Az előbbi magyar megfelelője: színész-komikus, míg az utóbbit "komikus színészként" kellene értelmezni, azaz ő valaki olyan, aki (talán épp egy adott szerepben komikusan viselkedik.) Ez a lengyel nyelvre korlátozódó jelenség egyedinek számít a szláv nyelvek között, amely legalább annyira furcsának hat a csehek és a szlovákok számára, mint a lengyeleknek az előbb említett nyelvek iniciális, azaz szóeleji hangsúlya.

A lengyel a magázás kifejezésére nem a többesszámú személyes névmás második számát (*wy*) használja mint pl. az orosz és számos más szláv nyelv is (bár ez a megszólítási forma él még egyes nyelvjárásokban, egyébiránt pedig a *wy* etimológiailag bármennyire hihetetlen is az angol *you* rokona), hanem a *Pan* 'úr', *Pani* 'úrnő' 'hölgy' és többes számban a *Państwo* kb. 'úr(ak) és hölgy(ek) együtt' szavakat harmadik személyű igével pl. *Jak się Pan nazywa?* 'Hogy hívják Önt?' (szó szerint: Hogy hívják az urat?) *Odprawdzę Panią* 'Elkísérem Önt (a hölgyet.)'

A lengyel nyelv hajlító sajátsága főleg a szóképzés magánhangzó-váltakozásaiban nyilvánul meg, pl. *dech* 'lehelet' - *duch* 'lélek' 'szellem' - *oddychać* 'lélegezni'.

A lengyel nyelvjárásokról és különbségeikről röviden

A lengyel alapvetően ún. monocentrikus nyelv, ez azonban nem azt jelenti, hogy ne léteznének regionális (és természetesen réteg- és csoportnyelvi) különbségek a lengyel nyelven belül, hiszen szociolingvisztikai közhely, hogy egyetlen nyelv sem tekinthető teljesen egységesnek és minden nyelv csak változatokban létezik. A lengyel nyelvjárások közül kettőt több kutató is külön nyelvnek tekint. Ezek a kasub és a szlovinc. Ez az irányzat különösen a XIX. században erősödött meg. Minderre az szolgáltatott (és szolgáltat ma is) alapot, hogy bizonyos mértékű külön írásbeliség, sőt nem elhanyagolható mennyiségű és jelentőségű (!) szépirodalom is kialakult rajtuk. (Érdekesség, de mégis ide kívánczik, hogy az 1999-ben Nobel-díjat kapott német író, Günter Grass interjúiban öntudatosan hangsúlyozza kasub gyökereit, s a miniszterelnök Donald Tusk is kasub származású.) Ma már létezik kasub nyelvű bibliafordítás és Gdańskban kiadtak egy a kasub helyesírás elveit

rögzítő ortográfiai szótárat is. A fent említetteteken kívül a lengyel nyelvben négy fő nyelvjárás csoport különböztethető meg: 1. nagylengyel (Kujawy és Poznań térsége), 2. kislengyel (Krakkó térsége), 3. sziléziai (Katowice) és a 4. mazóviai (Mazowsze, Varsó és a tőle északnyugatra elterülő vidék). A különbségek köztük számottevőek. A fenti nyelvjárások megoszlának többek közt a nazális magánhangzók színében, főképp pedig az ún. mazuráló (a kislengyel és a sziléziai nyelvjárások is ilyenek) és nem mazuráló fonetikai jellegzetességben. A mazóviai ún. mazuráló nyelvjárás csak kétféle fogmeder táján képzett zár- és réshangsorozatot ismer, míg a többi az irodalmi nyelvvel együtt hármat. A mazurálás abban áll, hogy a "selypes" hangokon kívül csak *s*, *z*, *c*, és *dz* hangokat ejtenek, tehát pl. a *cz* helyett *c-t*, *ż* helyett *z-t*. vö. nem mazuráló *czysty* 'tisztá' - mazuráló *cysty*, nem mazuráló *żyto* 'rozs' - mazuráló *zyto*. Az egyes nyelvjárások között szóhasználatbeli, lexikai eltérések is vannak, ugyanakkor ez az eltérés nem olyan mértékű, hogy gátja lenne egyfajta viszonylagos kölcsönös megértésnek. Amennyiben a kasubot a lengyel nyelvjárások egyikének fogadjuk el, meg kell állapítanunk, hogy az eltérés a többi nyelvjáráshoz képest a kasub esetében a legnagyobb, itt nem is igen beszélhetünk kölcsönös megértésről.

Általános tudnivalók a lengyel írásbeliség formálódásáról és nyelvemlékeiről

Az irodalmi nyelv kialakulása körül máig sem tisztázott minden részlet, az irodalmi nyelv felledülésének idején ugyanis Krakkó (tehát mazuráló terület) volt az ország fővárosa és a kulturális élet központja. Az is lehetséges azonban, hogy a nem mazuráló sajtóság amely az irodalmi nyelvet jellemzi még korábbról vált általánossá, amikor a lengyel udvarnak még nagylengyel területen (Gniezno, Poznań) volt a székhelye.

Az írásbeliség és irodalom a lengyelek közt akárcsak Magyarországon és más európai országokban is latin nyelven indult el. A talán legrégebbi lengyel szöveg, az egyházi-szláv összefüggésekre utaló és jelentős cseh hatást tükröző Mária-himnusz, a *Bogurodzica* kivételével a középkori lengyel irodalom sokáig a latinizmus vizein evezett. Latinul írta 1115 körül krónikáját Gallus, a Franciaországból a lengyel udvarba jutott pap. Wincenty Kadłubek, a XIII. sz. elején élt krakkói püspök, királyi megbízásból írta meg *Historia Polonica* c. krónikáját, szintén latinul. A lengyel nyelvű írásbeliség a csehhez képest később alakult ki, a kereszténység szintén csak a XI. sz. óta gyökerezett meg, a szlávok apostolaként is emlegetett két hittérítőnek Cirillnek (826867) és Metódnak (815885) a tanításai nem terjedtek el a lengyelek közt.

Ami az írott emlékeket illeti, lengyel szavak (elsősorban személy- vagy helyiségnevek) a XII. - XIII. sz.-i latin nyelvű oklevelek lengyel glosszáiban fordulnak elő szórványosan. Ezek közül a lengyel nyelvtörténet szempontjából felbecsülhetetlen értékét, nyelvészeti jelentőségét tekintve a Gnieznói bulla (Bulla gnieźnieńska) emelkedik ki, amely egy 1136-ban keletkezett latin nyelvű dokumentum, de amely ugyanakkor 410 lengyelül írott bejegyzést is tartalmaz. Fontos itt megemlíteni még az ún. Henrykóvi könyvet (Księga henrykowska) is, amely 1270-ből származik és az első lengyel mondatot tartalmazza, amely így szól: *day at ia pobrusa a ti poziwai Daj, ac ja pobrusze, a ty pozywaj*; azaz: 'Engedd, hogy most én köszörüljek egy kicsit, te pihenj!' Ez tulajdonképpen a Boroszlóhoz (Wrocław) közeli Henryków cisztercita kolostorának alapító okirata. Az első hosszabb lengyel szövegmélek a *Kazania świętokrzyskie*. A következő két évszázadból latin nyelvű zsolttárok fordításai maradtak fenn, továbbá egy töredékes bibliafordítás, amelyet lelőhelyéről Sárospataki Bibliának (Biblia szaroszpatacka) vagy másként Zsófia Bibliának (Biblia królowej Zofii) neveznek (Zsófia lengyel királyné [1405-1461] számára készült). A XV. században főként versek és prózai írások keletkeztek. Ekkor következik be az 1364-ben alapított krakkói egyetem nagy fellendülése. Eljutnak ide a huszitizmus és a humanizmus áramlatai is. A XV. sz.-i Krakkó Európa egyik kulturális központja lesz. Ebben az atmoszférában működik a lengyel történetírás klasszikusa, Jan Długosz krakkói kanonok (1415-1480). Történeti főművén (*Historia Polonica*) negyedszázadig dolgozott. Vérbeli humanistaként alapos kutatásokat végzett, s adatait kritikával igyekezett megrostálni. Latinul írt, Livius volt az eszménye, de megtanult oroszul is, hogy Nestort és az orosz évkönyveket eredetiben olvashassa.

A lengyel szépirodalom a XVI. sz.-ban virágzott fel. Jan Kochanowski (1530-1584) aki egyforma tökéletességgel művelte a latin és a lengyel lírát és a jezsuita Piotr Skarga (1536-1612), Mikołaj Rej (1505-1569), Bartosz Paprocki (1540-1614) neve fémjelzi ezt a korszakot. A lengyel nyelvű szépirodalom megteremtésének egyik legelszántabb és legkövetkezetesebb képviselőjeként talán a protestáns, humanista olvasottságú autodidakta nemesúr, Mikołaj Rej nevezhető meg, hiszen neki tulajdonítható, az azóta már közismertté vált mondás: "*A niechaj narodowie wždy postronni znaja, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają.*" - 'Hadd tudja meg minden idegen nép, hogy a lengyelek nem libák, hogy saját nyelvük vagyon.'

Az első teljes bibliafordítás 1534-ben jelent meg. A következő századokban az irodalmi élet hanyatlani kezdett az állam meggyengülésének következtében. A németen kívül erős francia hatás jelentkezett. Ezzel szemben az ország háromszori felosztása (1772, 1793, 1795-1796) és az ennek

nyomán kibontakozó belső ellenállás serkentőleg hatott a nemzeti öntudatra, és ez a költők és írók alkotásaiban szintén kifejezésre jut. Ebben az időben a lengyel irodalmi nyelv a csehvel szemben előnyösebb helyzetben volt. A modern irodalmi nyelv kialakulása olyan nagy íróknak és költőknek köszönhető, mint Adam Mickiewicz (1798-1855), Juliusz Słowacki (1809-1849), Henryk Sienkiewicz (1846-1916), Stefan Żeromski (1864-1926). Ez utóbbi sok neologizmussal gazdagította a szókincset. A lengyel irodalom egyik legeredetibb alakja, aki költőként, dráma- és prózaíróként, de szobrászként és festőként is ismert volt, Cyprian Norwid (1821-1883) is számos új szót alkotott, de gyakran folyamodott archaikus kifejezésekhez is. Talán ebben rejlik stílusának eredetisége, utánozhatatlansága. A lengyel nyelvet egyébként a 30-as évek modern vonulatának képviselői pl. Stanisław Ingacy Witkiewicz, művészi nevén Witkacy (1886-1939) valamint Witold Gombrowicz (1904-1969), de a kétnyelvű Julian Tuwim (1894-1953) is számos új kifejezéssel gazdagította, amely tény nemcsak a fentebb említett írók és költők egyéni nyelvi leleményességére/zsenijére mutat rá, de a lengyel nyelv szinte kiapadhatatlan szóképzési potenciálját is igazolja.

Mínt hogy a XVII. sz.-i hanyatlás után a következő századokban szervesen fejlődött tovább az irodalmi és a kulturális élet, a magyar és a cseh, vagy akár a horvát nyelvújításhoz hasonló mozgalom nem alakult ki a lengyelek körében. A lengyel nyelvi purizmus inkább csak aktuálpolitikai trendektől vezérelt rövid "akciókban" nyilvánult meg, amelyek legtöbbször csupán néhány kifejezésre korlátozódtak, így aztán nem is érhetek/értek el "teljes sikert". A II. világháború utáni németellenesség például néhány köztudottan német eredetű szó lengyel szóval való helyettesítésének igényében is kifejezésre jutott. Így lett tehát a lengyelben *durszlak*-ból 'tésztaszűrő' *cedzak*, a *szlafrok*-ból 'pongyola' *podomka*, vagy a *krawat*-ból 'nyakkendő' egyenesen *zwis męski*. Az eredmény persze felemás lett: általában az első, a megszokott megnevezés maradt meg beszélt nyelvnek, míg az újonnan meghonosítani kívánt a legtöbbször csak mint árumegnevezés kezdett funkcionálni, vagy mint a *zwis męski* esetében (már csak a szerencsétlen képzettársítás miatt is) kérészetűnek bizonyult. Ennek köszönhetően aztán tovább bővült a lengyel nyelvre amúgy is jellemző kettős megnevezések, szakszóval "dublettek" száma. Arra is akad példa, hogy az idegen eredetű név szakszargonként szűkebb körben használatos, míg a lengyel elemekből álló megnevezés általánosabb, mint a *karter* ismertebb nevén *miska olejowa* 'olajteknő' esetében. A fentebb elmondottak következtében a lengyel nyelvben számos idegen eredetű szó használatos, amely egyben természetesen a lengyel nyelvet ért idegen hatásoknak, a mindenkori lengyel politikai irányoknak, és egyben a lengyel történelemnek is hű tükrök.

A német hatás a városi élet, ipar (kézműipar) kifejezéseiben jelentkezik, pl. *ratusz* 'városháza' < *Rathaus*, *rynek* 'piactér' < *Ring* 'körút', *burmistrz* 'polgármester' < *Bürgermeister*, *farba* 'festék' < *Farbe* 'szín', az *-unek* képző szintén a német *-ung* lengyel adaptációja vö. *ratunek* 'mentés' < *Rettung* a lengyel *dziękować* (a cseh *děkovat*-hoz és a szlovák *d'akovat*'-hoz hasonlóan) szintén német származék vö. *danken*. A cseh hatás inkább a vallásos és elvont kifejezésekben jelentkezik, a cseh eredetű kifejezések sokszor latin szavak adaptációi és általában az emelkedett stílusrétegbe tartoznak vö. *bierzmować* 'bérmál' < *biřmovat* (lat. *affirmare*), *sprawiedliwy* 'igazságos' < *spravedlivy*, *hańba* 'szégyen' < *hanba*, *obywatel* 'állampolgár' < *obyvatel*, *papież* 'pápa' < *pápež*, *jedwab* 'selyem' < *hedvábí*, *mnich* 'szerzetes' < *mnich*, *pielgrzym* 'zarándok' < *pilgrım*, *kościół* 'templom' < *kostel*, *blagać* 'könyörögni' < *blahat*. A latin cseh és német nyelven kívül ukrán és fehérorosz elemekkel is bővült a szókincs a XVI-XVIII. sz. folyamán fennálló Únió idején pl. *czereńcha* 'zelnicemeggy' vö. or. *черемуха*, *wataha* 'bandavezér' < *ватара*, *hurt* 'nyáj' < *гурт*, *czereda* 'csapat' < *череда*, 'csomó' *bohater* 'hős' < *богатыр*, *hultaj* 'semmirekellő' < *гультай*, *harować* 'melózik' < *гарувати*. Néhány (főként a katonáskodással kapcsolatos) magyar szó is bekerült a lengyel szókincsbe. Ezen átvételek többsége Báthory István erdélyi fejedelem (1533-1586) lengyel királyságának idejéből (1576-1586) származik. Ilyen pl. a *szereg* < 'sereg', 'sok' 'rengeteg', *deresz* < 'deres (ló)', *orszak* 'menet', 'kíséret' < *ország*, *hejnał* 'kürtszó - (a krakkói Mária-templomban)' < *hajnal*, *dobosz* < 'dobos', *karwasz* < 'karvas', *szyszak* < 'sisak', *harcować* 'harcol' < *harcolni* 'ua.' *kord* 'kard' < *kard* 'ua.'. A magyarhoz hasonlóan a francia átvételek egy része is a katonai élet szókincséből került ki, de számos más vonatkozású átvétel is akad pl. *kirasjer* 'páncélos lovaskatona' < *cuirassier*, *karabin* 'karabin' < *carabine*, de pl. *kurtyzana* 'kurtizán' < *courtisane*, *fiakier* < *fiacre* vö. Rue de St. Fiacre, *fotel* 'fotel' < *fauteuil*. Francia eredetű Varsó *Żoliborz* kerületének neve is vö. *joli bord* 'szép part'. A hagyomány szerint a francia Valois Henrik (1573-1574) jellemezte így a Visztula partját. Vélhetően francia hatásra, a *bonjour!* 'jó reggelt!, jó napot!' mintájára használja a lengyel a *dzień dobry!* köszönést 'jó reggelt'

értelemben is, és a köznyelv is ezért használhatja gyakran a *gdzie* 'hol' szót a *dokąd* helyett 'hová' értelemben (a francia *où* vö.: *où se trouve?* 'hol van?' *où allez-vous?* 'hová megy?') mindkettőt

jelenti). Az olasz eredetű kifejezések a lengyelben főként I. (Öreg) Zsigmond (1506–1548) uralkodásának idején felelt meg, Bona Sforza királyné jóvoltából, aki az 1518–1556-os években élt Lengyelországban, honosodtak meg. Ezek legtöbbször az ételekkel, egyes fűszer- vagy más növényekkel kapcsolatos: *karczoch* 'articsóka' < *carciofo*, *pomidor* 'paradicsom' < *pomo d'oro*, *pomarańcza* 'narancs' < *pomo d'arancio*, *lazanka* 'kockatészta' < *lasagne*, *wermiszel* 'metélt' < *vermicelli*. A leveszöldséget lengyelül máig *włoszczyzna*-nak tkp. 'olasz dolog' (vö. *włoski* 'olasz') nevezik. A lengyelben a szókincs bővülésének leggyakoribb módja a szláv nyelvek adottságainak megfelelően a szóképzés pl. *myjnia* 'autómosó' < *myć* 'mosni', *zimowisko* 'téli üdülőhely' < *zima* 'tél', *uzdrowisko* 'gyógyüdülő' < *uzdrowić* 'egészségesé tesz'. Az egyéb eszközök közt gyakori az összetétel, különösen a tudományos-technikai kifejezések terén, pl. *gwaroznawstwo* 'nyelvjáráskutatás' < *gwara* 'nyelvjárás' + *znawstwo* 'ismeret', *wodociąg* 'vízvezeték' < *wod-* 'víz' + *ciąg* 'vezeték'. Az ilyen összetételek legtöbbször német tükörfordítás vö. *wodociąg* = *Wasserleitung* (jegyezzük azért meg, hogy ez utóbbi pl. a latin *aquae ductus* szóra vezethető vissza).

A lengyel nyelv tudományos kiműveléséről

A lengyel nyelv tudományos kiművelése a lengyel nemzetközi többnyelvű szótárak (pl. Murmelius 1526, Calepinus 1574) lengyel anyagát figyelmen kívül hagyva bizonyos Bartolomey z Bydgoszczy szótárával veszi kezdetét 1532-ben. Grzegorz Knapski 1634-ben megjelent lengyel latingörög szótára már normatív törekvést tartalmaz. A modern irodalmi nyelv első lexikális megalapozója a részben nyelvtörténeti jellegű hatkötetes *Słownik Języka Polskiego* Samuel B. Linde összeállításában (1807/1814). Ez a nemzetközi vonatkozásban is méltán kiemelkedő jelentőségűnek nevezhető mű szolgált Jungmann cseh szótárának mintájául. A Linde-féle szótár a múlt században több értelmező szótár is követte, míg 1958/1969 közt Witold Doroszewskinek, a Varsói Egyetem nyelvész professzorának főszerkesztői vezetése alatt 11 kötetben adták ki a nagy akadémiai szótárt. Az első lengyel nyelvtan 1773/1783-ban jelent meg Onufry Kopczyński tollából. Az egyéb nyelvtudományi kutatások terén Jan Rozwadowski (1867/1935), *Język polski i jego historia* (1915), Kazimierz Nitsch (1874/1958), Jan Łoś (1871/1928), Tadeusz Lehr-Splawiński (1891/1965) nyelvtörténeti, Kazimierz Nitsch, Stanisław Sober (1879/1938), Józef Bubak (1934/1999) és Stanisław Urbańczyk (1919) nyelvjáráskutatási, névtani és egyéb nyelvészeti tevékenysége kiemelkedő. Meg kell említeni itt még a kiváló nyelvész, Jan Karłowicz (1836/1903) nevét is, aki a

lengyel nyelvjárások szótárának (Słownik gwar polskich) szerzője. Talán kevesen tudják róla, hogy nemcsak mint nyelvész de mint muzsikus is kiváló volt: mesterien kezelte a csellót. De a lengyel nyelv tudományos feldolgozásában is jelentős volt az általános nyelvtudomány egyik kitűnősége, Jan Baudouin de Courtenay (1845-1929). Ő az ún. kazanyi nyelvészeti iskola alapítója, aki apai ágon francia eredetű családból származott. Jan Baudouin de Courtenay 1875-1883 között volt a Kazanyi Cári Egyetem nyelvtudományi tanszékének professzora, majd 1883-tól tanítványa és később munkatársa, Mikołaj Kruszewski töltötte be ezt a hivatalt.

A lengyel hangzásában erősen különbözik az összes többi szláv nyelvtől, főként a gyakori *sz*, *s*, *zs* és az ún. "selypes réshangok", továbbá az orrhangú magánhangzók folytán. Írott szövegekben ugyancsak a fenti hangok betűjelei révén: *sz*, *cz*, *ś*, *ź*, *ż*, *ń*, *ę*, *ą*, *ł*, *rz*, *w* különböztethető meg. A lengyel nyelv részben hangrendszerbeli eltérései, részben szókincsének, főként az alapszókinccset meghaladó, azon túlmutató rétegeinek különbsége miatt csak kevéssé érthető a többi szláv nyelvek beszélői számára. Még a csehhez és a szlovákhhoz viszonyítva sincs meg a gyakorlati kölcsönös érthetőség magasabb foka. Viszont a fehérorosz és az ukrán néppel való évszázados kapcsolatok következtében e nyelvek valamivel könnyebben érthetőek a lengyelek számára.

Rövid ajánló bibliográfia

Bańczerowski, J. 1998: Das polnische und das ungarische phonologische System. Studies in modern philology 13., Akadémiai Kiadó, Budapest

Bańczerowski, J. 2001: Podstawy polsko-węgierskiej fonetyki i fonologii kontrastywnej. Studia Philologica in Hungaria. Tinta Könyvkiadó, Budapest

Bartnicka, B. - Satkiewicz, H. 1990: Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców. Wiedza Powszechna, Warszawa

Bąk, P. 1984: Gramatyka języka polskiego. Wiedza Powszechna, Warszawa

Towsend, Ch. E. - Janda, A. L. 2002: Gemeinslavisch und Slavisch im Vergleich. Einführung in die Entwicklung von Phonologie und Flexion. Verlag Otto Sagner, München.

Dąbrowska, A. 1998: Język Polski. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.

Dubisz, S. - Karaś H. - Kolis, N. 1995: Dialekty i gwary polskie. Leksykon Omegi. Wiedza powszechna, Warszawa.

- Dukiewicz, L. - Sawicka, I. 1995: Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia. Wydawnictwo Języka Polskiego, PAN, Kraków.
- Fodor, I. (szerk.) 1999: A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest. 837-847.o.
- Foland-Kugler, M. 1997: Trudne i małe wyrazy. Materiały do nauki języka polskiego. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Grappin, H. 1942: Grammaire de la Langue Polonaise. Librairie DROZ, Paris.
- Grzegorzczkova, R. 1999: Wykłady z polskiej składni. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- H. Tóth, I. 1996: Bevezetés a szláv nyelvtudományba. JATEPress, Szeged (164-165.o.).
- Kaleta, Z. Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców. Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Karaś, H. 1994: Gramatyka historyczna języka polskiego. Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Warszawa
- Kotyczka, J. 2006: Kurze polnische Sprachlehre. Cornelsen, Volk und Wissen, Berlin
- Lehr-Splawiński, T. Kuraszkiewicz, W. Sławski, F. 1954: Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich. PWN, Warszawa
- Miodek, J. 2000: Jaka jesteś polszczyzno? Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław.
- Nalepińska, M. 1967: Jak mówić i pisać poprawnie. Wiedza Powszechna. Warszawa.
- Przyłubscy, E. i F. 1987: Język polski na co dzień. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Przyrowski, Z. 1998: Popularna encyklopedia staropolska. ABC, Warszawa
- Rzehak, W. 1998: Język polski VADEMECUM. Wydawnictwo GREG, Kraków.
- Stefańczyk T. W., 1996: A mai lengyel nyelv leirő nyelvtana. I. rész. Alaktan. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Lengyel Nyelv és Irodalom Tanszék, Debrecen
- Stieber, Z. 1979: Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. PWN, Warszawa
- Tyichomírova, T. Sz. 1978: Poljszkij jazyk. Izdatel'stvo Moszkovszkogo Unyiverszityeta, Moskva
- Urbańczyk, S. (szerk.) 1994: Encyklopedia języka polskiego. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław - Warszawa - Kraków
- Urbańczyk, S. 1984: Zarys dialektologii polskiej. PWN, Warszawa
- Walczak, B. 1987: Między snobizmem i modą, a potrzebami języka. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań

(A jelen anyag egy rövidebb változata megtalálható a világhálón pl. a [www. lengyelorszag. hu](http://www.lengyelorszag.hu) címen, ill. a wikipédia internetes lexikon "lengyel nyelv" szócikke alatt.)